MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA XOTIRA RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI VA UNING SHARTLARI

Qulmamatov Sindorqul Ibragimovich, Guliston davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasi mudiri
e-mail: sindorguldu@gmail.com
Xudoynazarov Sherzod Axmad o‘g‘li, Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi, O‘zMU magistranti,
e-mail: sherzod777xudoynazarov@gmail.uz

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar xotirasini rivojlantirishga doir fikr va tavsiyalar yuritadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar, xotirasidagi muammolarni bartaraf etish va xotira rivojlantirish uchun kerakli metodlar tavsiya qilinadi.

Kalit so‘zlar: Vizual xotira, shaxs, psixologiya, maktabgacha yosh, muhit, oila.

ОСОБЕННОСТИ И УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ПАМЯТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В статье содержатся мысли и рекомендации по развитию памяти дошкольников. Детям дошкольного возраста рекомендуются необходимые методы устранения нарушений в их памяти и развития памяти.

Ключевые слова: зрительная память, личность, психология, дошкольный возраст, окружающая среда, семья.

FEATURES AND CONDITIONS OF MEMORY DEVELOPMENT IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation. The article contains thoughts and recommendations for the development of preschool children’s memory. Preschool children are recommended the necessary methods to eliminate violations in their memory and memory development.

Keywords: visual memory, personality, psychology, preschool age, environment, family.

Kirish. Rivojlanib borayotgan jamiyatning asosiy mezonlaridan biri bo‘lgan bu davrda, yoshlar bu jamiyatning rivojlanish bosqichida asosiy rolni bajarmoqda desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Shunday rivojlanayotgan davrda maktabgacha yosh davridagi bolalarga qaratilayotgan e’tiborning mahsulidir.

Asosiy qism. XXI asr texnika taraqqiyoti rivojlangan bir jamiyatda yashar ekanmiz, shunchalar ko‘p axborot, bularning hammasini xotiramizda joylash imkoniyati kam ammo mana shu texnika asrida, har bir texnikadan unumli foydalanish ham xotira kuchiga bog‘liqdir. Xotirani yaxshilaydigan omillardan biri, bolalarning yoshligidan xotira mashqlarini olib borishdir.

O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog‘lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi.

Maktabgacha ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlar nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari sonini yanada oshirish va ular ko‘rsatadigan xizmatlar turlarini kengaytirish uchun mustahkam poydevor bo‘ldi.

Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan keng foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3955-son qaroriga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda O‘zbekistonda 7104 ta maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyat yuritadi, ulardan 5604 tasi (79 foiz) — davlat, 63 tasi — idoraviy va 1437 tasi (21 foiz) — nodavlat tashkilotlardir[1]. Hozirgi kunda maktabgacha ta’limdagi islohotlarning amalga oshirilishi yoshlarga qaratilayotgan katta siyosiy e’tiborning mahsulidir.

Maktabgacha yosh inson xotirasining umumiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning oddiy kuzatuvi ham ularning xotirasi jadal rivojlanib borayotganligini ko‘satadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda xotiraning yetakchi turi obrazli o‘yinlar hisoblanadi. Uning rivojlanishi va kelgusida qayta qurilishi bolaning aqliy mavjudotning turli sohalarida, asosan, bilish jarayonlarida – tafakkur va idrokda yuz beradigan o‘zgarishlar bilan bog‘liq. Idrok tobora ko‘proq maqsadga muvofiq, ongli bo‘lib qolsa ham, o‘zining globalligini yo‘qotmaydi.

Fikrlashning doimiy rivojlanishi natijasida bolalar ba’zan umumlashtirishning eng oddiy shakliga murojaat qilishadi, bu esa o‘z navbatida g‘oyalarni tizimlashtirishga yordam beradi. G‘oyalar so‘zlar bilan bog‘lanib, “chiroyli” ko‘rinishga ega bo‘ladi. Analitik, sintetik faoliyatni takomillashtirish g‘oyalarining o‘zgarishiga olib keladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar xotirasi beixtiyor xarakterga ega, ya’ni bolalar hanuzgacha biror narsani eslash yoki eslash uchun ongli maqsad qo‘ymaydi, bu

[1] https://lex.uz/ru/docs/-4327235

maqsad uchun maxsus vositalardan foydalanmaydi. Eslash va yodlash asosan boshqa biron bir faoliyatga kiritiladi va keyinchalik uning ichida amalga oshiriladi. Biroq, maktabgacha yoshdagi bolalarning beixtiyor xotirasi uning mexanikligini anglatmaydi.

Xotira yodlash uchun material ustida ishlashning bir turi bilan tavsiflanadi. Ushbu ish hech qachon oddiy takrorlash haqida emas. Aksincha, u har doim materialni qayta ishlashni yashiradi, bu esa uni ko‘paytirish zarurati bilan bog‘liq. Xotirada tushunishdan tashqari, kelajakda ko‘payish jarayoni uchun ayniqsa muhim bo‘lgan ba’zi elementlarning tanlanishini har doim ham ko‘rishimiz mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalar so‘zlarni yodlash jarayoni sodir bo‘ladigan ikkita asosiy faoliyat yo‘nalishlariga ega[2]. Avvalo bu nutqni faol o‘zlashtirishga qaratilgan faoliyat. Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, maktabgacha yoshdagi bolalar ona tilidagi shakllarni o‘zlashtirishda ayniqsa juda faoldir. Yangi og‘zaki shakllarni va ularning kombinatsiyasini o‘zlashtirishga qaratilgan ushbu faoliyat yodlashni o‘z ichiga oladi va ko‘paytirish ko‘pincha shu yerda amalga oshiriladi. Xotirani rivojlantirish uchun bolaning adabiy hikoyalarni tinglash paytida ko‘rsatadigan faoliyati, ularni idrok etish bo‘yicha ishi muhim ahamiyatga ega. Bu adabiy personajlarga nisbatan ichki hamdardlik jarayonida ifodalanadi. Maktabgacha yoshda bolalarga adabiy asarlar mazmunini tushunishga imkon beradigan qahramonlarga nisbatan hamdardlik shakllanadi.Bu turli xil adabiy asarlarni yodlashni amalga oshiradigan ikkinchi darajali ish turi - she'rlar, ertaklar va boshqalar.

Ixtiyoriy xotirani maktabgacha yoshdagi bolalarning xatti-harakatlarida ko‘rish mumkin. Kichik bolalar, bir guruh rasmlarni ko‘rish va boshqa bir guruhni eslab qolish vazifasini olganlaridan so‘ng, huddi shunday qilishadi ular ko‘rsatmalarni tinglamaydilar, ikkala guruh rasmlariga nigoh bilan qarashadi, rasmlar bilan o‘ynashni boshlashadi yoki rasmlarning mazmunidan ilhomlanib biron bir narsani aytib berishadi. Ular hech qanday maxsus yodlash harakatlarini amalga oshirmaydilar.

Maktabgacha yoshdagi, katta yoshdagi bolalar allaqachon yodlashga qaratilgan maxsus harakatlarni o‘zlashtira olishgan (masalan, bir necha marotaba takrorlash), ular o‘zlariga ongli maqsadlar qo‘yishlari mumkin nimanidir eslab qolish uchun.

Yodda saqlash va ko‘paytirishning o‘zboshimchalik shakli 4-5 yoshdan boshlab paydo bo‘la boshlaydi. Bolalar xotiraning o‘zboshimchalik shakllarini bir necha bosqichda o‘zlashtiradilar. Dastlab ular kerakli texnikani o‘zlashtirmaguncha, eslash va eslab qolish uchun faqat vazifalarni ajratib olishni boshlaydilar. Shu bilan birga, eslashning maqsadi ilgari ta’kidlangan chunki, bolalar avvalo uni eslashi kerak bo‘lgan vaziyatlarga duch kelishadi, ilgari o‘zi sezgan yoki xohlagan narsani ko‘paytiradilar. Yodda, saqlash vazifasi, eslash tajribasi natijasida paydo bo‘ladi, chunki bolalar esga olishga urinmasalar, keyinchalik ma’lumotni ko‘paytira olmasligini anglay boshlaydilar.

[2]Xalqaro talabalar ilmiy bulluteni. - 2015. - № 5-2. - 262-263 betlar.

Bola tomonidan mnemonik maqsadni ajratish va amalga oshirish jarayoni Z.M. Istomina tomonidan o‘rganilgan[3]. Mnemonik maqsadni maktabgacha yoshdagi bola tanlashi, uni faol yodlash va eslashni talab qiladigan sharoitlarga duch kelganda yuz beradi. Z.M.Istominaning o‘rganishda yod olishdan oldin eslash o‘zboshimchalik xususiyatiga ega ekanligi ham aniqlandi.

Z.M. Istomina tomonidan olingan eksperimental materiallar shuni ko‘rsatdiki, faqat unga berilgan ko‘rsatmalarni takrorlashda uning nomuvofiqligini aniqlaganda, bola ko‘rsatmalarni tinglashda yetarlicha faol bo‘lmaganligini anglagan va Istominani eslash uchun hech narsa qilmagan.

Eslab qolish va yodlash texnikasi odatda bolaning o‘zi tomonidan ixtiro qilinmaydi[4]. Kattalar ularni qandaydir shaklda taklif qilishadi. Masalan, kattalar bolalarga ko‘rsatma berib, darhol uni takrorlashni taklif qilishadi. Bolaga biron bir narsa haqida savol berganda, kattalar eslash jarayonini savollar bilan boshqaradilar: ‘‘Keyin nima bo‘ldi? ‘‘, ‘‘va siz bu otlarga o‘xshash yana qanday hayvonlarni ko‘rdingiz? ‘‘ va h.k. Bolalar asta-sekin yaxshiroq yodlash uchun materialni tushunishni, takrorlashni, bog‘lashni o‘rganadilar, eslashda aloqalardan foydalanadilar. Natijada, bolalar yod olish uchun maxsus harakatlar zarurligini anglaydilar. Bolalarning faolligi yodlash jarayoni uchun katta ahamiyatga ega[5].

Agar bolalarga aniq va qiziqarli topshiriq berilsa, masalan: u aytilgan so‘zlarga, ma’no jihatidan boshlang‘ich bilan bog‘liq bo‘lgan boshqalarni tanlashi yoki kattalar tomonidan chaqirilgan so‘zlarni rasmlar bilan bog‘lashi yoki bir xil harflar bilan boshlanadigan so‘zlarni tanlashi kerak bo‘lsa, unda so‘zlarning soni xotirada keskin ortadi. Bundan tashqari, bunday so‘zlar bolalar tomonidan mexanik ravishda yodlangan so‘zlardan ko‘ra ko‘proq xotirada qolishda davom etadi.

Bola kattalar nutqning turlarini qanchalik yaxshi bilsa, uning xotirasi shunchalik yaxshi bo‘ladi. Bu ayniqsa kasbiy zarururiyat bilan rivojlangan nutq majburiy sifat bo‘lgan odamlarning faoliyatida yaqqol namoyon bo‘ladi. Siz shaxmat yoki domino o‘ynashni o‘rgatishingiz mumkin, shubhasiz umuman olganda, aqlni rivojlantirish uchun samarali bunday o‘yinlar ancha samarali bo‘ladi. Agar sizga boshqotirma va krossvordlarni yechish o‘rgatilgan bo‘lsa, unda siz boshqotirma va krossvordlarni yechishda aqlliroq bo‘ldingiz, boshqa hech narsa emas.

A.N. Leontievning fikricha, inson miyasiga qancha ko‘p dastur o‘rnatilgan bo‘lsa, uning aqli shunchalik kuchli bo‘ladi. Intellekt sifat tushunchasi emas, balki miqdoriy tushunchadir. Kompyuter bilan solishtiring, bitta kompyuterda faqat Word matn muharriri o‘rnatilgan. Bu kompyuter past intellektga ega lekin u ajoyib ishni bajaradi. Boshqa kompyuterda yuzlab professional dasturlar o‘rnatildi. Bunday kompyuter yuqori intellektga ega, chunki u yuzlab turli vazifalarni hal qilishga qodir. Ushbu o‘xshashlikdan ko‘rinib turibdiki, aql – ya’ni «o‘rnatilgan dasturlar» soni bevosita xotiraga bog‘liq. Agar kompyuterda xotira bo‘lmasa, unda prinsipial

[3] Z.M. Istomina. Xotirani rivojlantirish. – M.: Psixologiya, 1977.
[4] I.V. Dubrovina. Talimning amaliy psixologiyasi.– M.: Sfera, 2010.
[5] P.I. Zinchenko. Psixologiya masalalari, 2009.

jihatdan bunday mashinaga ko‘proq yoki kamroq murakkab dasturlarni o‘rnatish mumkin emas.

Xuddi shunday, agar odam yodlashni bilmasa, unda turli xil intellektual dasturlar juda sekin (uzoq) “o‘rnatiladi”. Yoki ularni umuman “o‘rnatish” mumkin emas. Bu aqlni kengaytirishning eng muhim sharti - bu yodlash qobiliyatining mavjudligi degan xulosaga keladi. Insonning aql-zakovati u harakatlarning yangi algoritmlarini (aqliy yoki vosita) qanchalik tez va qanchalik yaxshi o‘rganishiga bog‘liq.

O. A. Maklakovning ma’lum qilishicha, “matematik masalalarni yechishni o‘rgansangiz, yodlashni ham o‘rganmaysiz. Ammo yod olishni o‘rgansangiz, boyib ketmaysiz”. Qanday qilib pul ishlashni o‘rgansangiz, pianino chala olmaysiz. Yodlash uchun siz mnemonikani o‘rganishingiz kerak. Boy bo‘lish uchun siz pulni “ishlash” sxemalari va usullarini o‘rganishingiz kerak. Pianino chalish uchun bir necha yil musiqa maktabiga borish kerak. Umuman olganda, hamma narsada aqlli bo‘lish mumkin emas. Qanday qilib yaxshilanishingizdan qat’iy nazar, har doim sizdan qandaydir tarzda aqlliroq odam bo‘ladi.

E. I. Rogov nuqtai nazaridan, siz aqliy operatsiyalar natijasini vakillik bilan “miyadan chiqarishingiz” mumkin. Masalan, olingan rasmni so‘z bilan tasvirlash yoki qog‘ozga chizish. Shunga ko‘ra, agar vakillik, fikrlash, diqqat buzilgan bo‘lsa, tasavvur ham buziladi, ya’ni esda saqlash, eslash, hozirgini tahlil qilish va kelajakni bashorat qilish qobiliyati. Xotira va his-tuyg‘ular o‘rtasidagi bog‘liqlik shundan iboratki, inson u yoki bu materialni qanchalik aniq hissiy reaktsiyaga olib kelsau shunchalik yaxshi va kuchli esda qoladi. Hech qanday hissiy reaksiyaga olib kelmaydigan ya’ni odamga mutlaqo befarq bo‘lgan narsa u tomonidan umuman esda qolmaydi yoki unga hech narsa uchun kerak emasligi sababli juda qiyinchilik bilan eslanadi.

D. B. Elkoninning fikriga ko‘ra, erta bolalik tajribasi bilan bog‘liq kuchli hissiy tajribalar deyarli har doim odamning uzoq vaqt davomida, ba’zan butun umri davomida tegishli tajribalar bilan bog‘liq voqealarni eslab qolishiga yordam beradi va bu o‘z-o‘zidan, avtomatik ravishda sodir bo‘ladi.

Erta bolalikning masalan, hayotning uchinchi yoki to‘rtinchi yili bilan bog‘liq deyarli barcha xotiralari juda kuchli hissiy tajribalar bilan bog‘liq.

Xotira - kerakli vaqtda kerakli ma’lumotlarni yodlash, saqlash va olish (ko‘paytirish) qobiliyati. Kengroq ma’noda xotira unutish jarayonlarini ham o‘z ichiga oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar xotirasini rivojlantirishda “Rasmni eslab qolish”, “Bir qator harflarni yodlash” va “Geometrik shakllarni ko‘paytirish” kabi metodikalar orqali vizual xotirani rivojlanishini diagnostika qilish jarayonida eng yaxshi natijalarni qo‘lga kiritishingiz mumkin bo‘ladi. Avvalambor maktabgacha yoshdagilar xotirasini rijolantirish jarayonida maktabgacha ta’lim muassasi va ota - ona o‘rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga egadir.

Xotirada saqlash jarayonida tasvir rangi ham o‘zgaradi. Kamdan-kam ko‘rinadigan va kutilmagan tasvirlar vizual tarzda eng aniq va yorqin tarzda takrorlanadi. Bir tomondan, xotiradagi tasvirning bunday o‘zgarishlari uni og‘zaki

xotiradagi tasvirga qaraganda kamroq aniq qiladi. Boshqa tomondan, bu o‘zgarishlar foydali bo‘lishi mumkin - tasvirni umumiy sxemaga aylantiring va ma’lum darajada uni ramzga aylantiring.

Vizual tasviriy xotirani o‘zboshimchalik bilan boshqarish qiyin. Faqat o‘zgacha, g‘ayrioddiy narsalarni eslab qolish yaxshi - bu yaxshi xotiraga ega bo‘lishni anglatmaydi. Xotirani rivojlantirish bolalardagi ijtmoiylashuv jaraonlariga ham sezilarli tasir etadi. Qancha ko‘p ma’lumot yod olgan bola shunchalik kattalar bilan muloqat qilishda qiyinchilikga uchuramaydi.

Xulosa. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar tajribasigaasosan, ular bilan hamkorliklarni kengaytirgan holda maktabgacha ta’lim sohasida katta ishlar olib borilmoqda. Xorijiy mamalakatlar tajribasidan foydalanib O‘zbekistonda ham davlat va xususiy sherikchilik asosida maktabgacha ta’lim muassasalari tashkil etilmoqda bundan ko‘zlangan maqsad, kelajak uchun poydevor yaratishdir.

Xorij mamlakatlari tajribasidan foydalanish davomida milliy mentalitetimizga asoslangan holda, o‘zimizning milliy dasturimizni yaratish bosh maqsadimizdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning xotirasini yaxshilash, aniqiroq qilib aytadigan bo‘lsak xotirasini rivojlantirish bugungi kundagi maqsadimizdir.

Yurtimizda bu borada olib borilayotgan ishlar katta ammo maktabgacha ta’lim muassalarida hali bolalarning xotirasini rivojlantirish uchun yetarlicha kadrlar mavjud emas. Hozir biz o‘z maqolamizda bolalar xotirasini rivojlantiradigan bazi ma’lumotlarni berib o‘tdik, bu sizning bolangiz uchun ham samarali bo‘ladi degan umiddamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aseev A. G., Rivojlanish psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. A. G. Aseev. – Irkutsk: DEVELOPMENT-INFORM, 2009. – 356 b.
2. Aleksandrov Yu. I., Shevchenko D. G. Psixologiya asoslari. Universitetlar uchun darslik. – M .: INFA-M, 1997. – 367 b.
3. Abramova G. S. Rivojlanish psixologiyasi. Universitet talabalari uchun darslik. – M.: Akademiya, 2001. – 672 b.
4. L. A. Venger, V.S. Muxina, M.V.Gamezo. Yosh va pedagogik psixologiya. Pedagogika universitetlarining barcha mutaxassisliklari talabalari uchun darslik. – M.: Prosveshsheniye, 2008. – 345 b.
5. Vallon A. Bolaning aqliy rivojlanishi. – SPb., 2016.
6. Smirnova A.A. Xotirada yoshga bog‘liq individual farqlar. – M., 2017. – B. 19-20.
7. Dubrovina I.V. Talimning amaliy psixologiyasi. – M.: Sfera, 2010.
8. Zinchenko P.I. Psixologiya masalalari, 2009.
9. https://lex.uz/ru/docs